

Руслана Міненко

БІОГРАФІЧНИЙ РОМАН ЯК ПСИХОАНАЛІТИЧНА СТУДІЯ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ СТЕПАНА ПРОЦЮКА «МАСКИ ОПАДАЮТЬ ПОВІЛЬНО»)

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент О. О. Юрчук

Біографічний роман належить до найдавніших жанрів у літературі, його формування розпочалося ще в часи античності. За весь період існування він постійно змінювався, набував нових ознак, «динаміка його еволюції безпосереднім чином пов'язана з панівними умонастроями певної епохи» [3, с. 59]. Незважаючи на тривалу історію та чисельні літературознавчі студії, жанр біографічного роману ще не досліджений належним чином. Однією з причин повільного осмислення його в Україні є те, що «продовжують діяти стереотипи, згідно з якими документалістику зараховують до художньої неповноцінної творчості... З'явився навіть термін – «проміжні жанри», до яких відносять мемуари, біографічну та автобіографічну прозу» [2, с. 6]. Біографічний роман, як і будь-який інший жанр у літературі, має низку характерних для нього ознак. Він спрямований на відтворення повноти буття, тому сюжет будується на «основних і типових моментах будь-якого життєвого шляху: народження, дитинство, роки навчання, одруження, влаштування життєвої долі, праці та справи, смерть і т. д.» [1, с. 196]. Особливістю цього жанру є те, що документальність поєднується з авторським вимислом: «Традиційною особливістю біографічної прози визначають документ як чинник, що регулює межі авторського вимислу і надає творові фактографічного характеру» [4, с. 90]. Також для біографічного роману притаманні суб'єктивність оповіді, наявність реальних персонажів, занурення у внутрішній світ особистості. Трансформація жанру біографічного роману в українській літературі кінця ХХ – початку ХХІ ст. дозволила по-новому поглянути на життя видатних особистостей. Сучасним текстам іманентне зображення внутрішнього світу, автори зосереджують свою увагу на таємницях людської душі. Хронологія подій у таких романах може бути порушена, зовнішні події не деталізуються, а

10

відходять на другий план. Найважливішим є те, як головний герой реагує на певні обставини, про що він думає, що відчуває. Степан Процюк – автор психобіографічних романів про Василя Стефаника «Троянда ритуального болю», Володимира Винниченка «Маски опадають повільно» та Архипа Тесленка «Чорне яблуко». Ця трилогія – яскравий зразок модифікацій, яких зазнав жанр. Степан Процюк був одним із перших, хто надав біографічному роману нового дихання, відкрив інші шляхи прочитання людських життів. Його психобіографічні романи – це власне авторське бачення відомих українських письменників, моделювання чужої свідомості. Роман «Маски опадають повільно» – розповідь про еволюцію душі Володимира Винниченка. Читач спостерігає за становленням головного героя як людини, чоловіка, коханця, письменника крізь призму імітації свідомості самого Винниченка. Складається враження, що це роман не про українського митця, а від нього самого. Постійний опис душевних станів, аналіз почуттів, пошук внутрішнього Я, яке приховувалось за великою кількістю масок, – особливості твору. У романі Степан Процюк вдається до аналізу лише тих зовнішніх факторів, які мали безпосередній вплив на внутрішній світ героя. Фундаментом душі Винниченка став образ степу. Його безкінечність і самодостатність назавжди закарбувалися у свідомості хлопчика: «Вже дорослим він не

сприйматиме людей із дрібними мріями, обережними душами, елейним конформізмом. Бо степ навчив його безмежності помислів та сподівань» [5, с. 9]. Автор роману, аналізуючи родину Винниченків, діагностує, що у ній маленький Володя самотній. На думку С. Процюка, самотність хлопчика спричинена відсутністю кохання між батьком і матір'ю, яка одружилась з чоловіком лише через його сумирність та терплячість: «Її кохання було вже у минулому» [5, с. 7]. Саме тому, вказує письменник, із перших днів свого життя і до самої смерті В. Винниченку бракуватиме любові: «Ох, недолюбила тебе мама, Володю, і того вже не наздоженеш ніколи...» [5, с. 83]. У майбутньому чоловік шукатиме в жінках материнського замітника, у повіях намагатиметься втопити свою самотність та спустошеність, чекатиме на Вічну Жінку. С. Процюк робить припущення, що, відчуваючи себе небажаною дитиною у сім'ї, тим, через кого батьки змушені жити разом (син як перешкода материнському щастю: «Може, з

11

народженням сина Володимира вона поховала виплекану довгими роками мрію про жіноче щастя...» [5, с. 5]), Винниченко буде вмовляти Люсю зробити аборт, сприйматиме дитину як руйнівника: «Ти розумієш, що ми не можемо бути вповні щасливими навіть без дитини. А з дитиною станемо нещасними! Маленька істотка не може зруйнувати двоє дорослих життів!» [5, с. 70]. Проте він не діагностує дітофобії, адже насправді Володимир любив дітей і хотів стати батьком, але тільки разом із його Жінкою, яку він насправді кохатиме, бо «діти, народжені без любові, а їх тьма-тьменна, потім усе життя відчувають той залізний уламок дисгармонії, яким наділили їх безвідповідальні батьки!» [5, с. 72]. С. Процюк акцентує увагу на особливій ролі концепту «Україна» у світогляді В. Винниченка, адже, провівши більшу частину життя за кордоном, він тримався за рідну мову та власну творчість, бо лише це пов'язувало його з Батьківщиною: «Твоя мова була твоїм останнім пристанищем. Ілюзією твого дому» [5, с. 221]. Автор біографічного роману, зображуючи емігрантське життя письменника, наголошує на тому, що він завжди залишався ідейно вірним Україні. Життя як служіння Україні, спроба переродити кохану Діву (надавши Україні нового дихання, він сподівається оновитися разом із нею): «Україно, якби ти тільки знала, як тебе любить цей немолодий письменник! Він не любив так жодну жінку. Він готовий тобі все пробачити, бо любов до тебе вища від надуманих космополітичних гримас. Він пожертвував тобі, тобі, і ще раз тобі весь свій талант, усю свою акцентуйовану одержимість» [5, с. 263-264]. С. Процюк пропонує нам В. Винниченка сильного та вольового. Він виокремлює його перфекціонізм та бажання лідерства як щит, який допомагав письменнику витримувати життєві випробування. Маленький Володя у всьому намагався бути першим, лідерство стало захисним механізмом від самотності, а також від приниження, якого чоловік боятиметься усе життя: «У кожного своя ахіллесова п'ята. Твоя – це принизливі насмішки (навіть якщо вони дружні; жартувати з тебе – все одно, що ходити мінним полем) і глум (навіть якщо це лише жарти у чоловічій компанії)» [5, с. 48]. Із страхом пов'язує С. Процюк суїцидальність В. Винниченка. Страх приниження та знущань змусять чоловіка в дорослому житті піти на інсценізацію повішання. Володимир

12

зробить це для того, щоб уникнути дисбату, який би його морально знищив: «...розгадка у тому, що глум і приниження ти сприймаєш як щось страшніше від смерті... міркуєш, що

вмирання можна перенести, бо муки недовгі... а регіт, тупоголовий сарказм плебсу, глумління тих, які вважають себе людьми, – гірше смерті... і ти не зможеш там захистити себе так, як хотів би – ціною смерті кожного, хто спробує глумитися з тебе» [5, с. 48]. С. Процюк через внутрішній монолог В. Винниченка передає його страх і перед власним волюнтаризмом: «Одне мефістофелівське питаннячко: яким би ти став, якщо б отримав абсолютну владу? У тобі достатньо тепла і нахилу до рефлексивності. Але... Може, ти би щосереді роздавав милостиню злидарям, а щосуботи власноручно катував злочинців?» [5, с. 34]. Автор біографічного роману характеризує життя Володимира як суцільний експеримент над собою. Випробовуючи тіло та душу, письменник намагався боротися зі своєю найбільшою фобією – фобією смерті: «Навіть твоє презирство до алкоголю, твоє вегетаріанство, фрукторіанство і сиротодження – це прихована потреба вічної молодості через фізичне самооновлення. А може, і бажання нетлінності та богорівності» [5, с. 240]. Ця фобія, на думку С. Процюка, стає однією з причин формування неврозу, зброєю проти якого обрано сексуальну спроможність: «...напевно, страх за потенцію є одним з найпотужніших проявів протистояння страху смерті. Там, де є чоловіча придатність, є життя і можливість продовження роду. Безсилля виключає таке продовження. Воно – темний тунель до смерті» [5, с. 219]. Вагомим за біографічним романом для В. Винниченка було жіноче оточення. Навіть тоді, коли чоловік поєднав своє життя з дружиною Кохою, він відчував потребу у флірті. В середині постійно була якась порожнеча, не зникла вона й після одруження, а жінки допомагали хоча б на певний період втекти від неї. Недолюбленість у дитинстві та потужний страх смерті назавжди прив'язали Володимира до жіночого світу, який, «можливо, позбавляв страху смерті. Плоть, яка може народжувати, може також захищати від переходу в небуття» [5, с. 82]. С. Процюк також вказує, що творчість для Винниченка теж була засобом боротьби зі своєю найбільшою фобією: «Володя вперше усвідомив власну скінченність. Їй можна протиставити лише творчість. Вона допоможе уникнути такої ж журби, як і ця

тоскнота! Бо вона є життям, утверджує життя» [5, с. 26-27]. Власні книги як ілюзія безсмертя, надія на вічне життя. Символічною є назва роману – «Маски опадають повільно». С. Процюк демонструє, що Володимир Винниченко протягом життя постійно змінював маски, приміряючи на себе, ніби одяг, нові образи: «Маски невротика і Мефісто, політичного лідера й успішного письменника, художника і публіциста, женозвабника й експериментатора над душами то оживали, то пригасали. Одна перекривала іншу. За ними було важко, майже неможливо впізнати месіанське лице того, хто утримував усі ці парсуни в одній особі» [5, с. 283]. Маски були для Винниченка захисним механізмом, непотрібними вони стали лише в старості, коли вже не було необхідності оборонятися: «Його маски, що служили захистом замолоду, були звичкою у зрілі роки, але стали зайвими в пору падолисту життя, опадали повільно» [5, с. 298]. Проте нікому так і не вдається побачити «оголеного» обличчя письменника. Та й взагалі невідомо, чи сам Винниченко зміг не загубитись у лабіринтах власних образів, чи залишився собою після тривалих експериментів, адже «поволі мрійник зрошувався з мислителем, письменник з художником, політик з романтиком, а донжуан з візцевим сім'янином. Пошуки золотого перетину і гармонії не припинялися до останнього дня» [5, с. 160]. Степан Процюк уникає деталізації зовнішніх подій, акцентуючи увагу на внутрішніх станах Винниченка. Значна частина тексту – життя «у голові» головного героя, де відбуваються розмови з Підсвідомчиком, живе Заклятий Клубок, який не дає спокою, де підсвідомість часом бере гору над владним Володимиром, змушуючи його почуватися

самотнім і нещасним. Сюди приходять жінки, тут мертвий син Володичка, кохана Україна. Степан Процюк досліджує головного героя зсередини, зазираючи у закутки свідомості, щоб побачити, що ж приховували маски. Роман «Маски опадають повільно» – це історія Володимира Винниченка очима Степана Процюка. Критикуючи психобіографічні романи Степана Процюка, часто зазначають, що неприйнятно робити психоаналітичні студії «Себе» через особистість «Іншого». Проте варто пам'ятати, що тексти цього жанру слід відносити до зразків художньої літератури, а не документалістики, та й сам автор не заперечує, що його біографії є суб'єктивними.

Література:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи : монографія / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с.
3. Марінеско В. Ю. Літературна біографія як жанрова модель: особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки / В. Ю. Марінеско // Наукові праці. Літературознавство: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2012. – Вип. 181. – С. 59-63.
4. Петрусь О. В. Деконструкція «біографічного» канону в романах Пітера Акройда / О. В. Петрусь // Наукові праці. Літературознавство: науково-методичний журнал. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – Вип. 67. – С. 90-94.
5. Процюк С. Маски опадають повільно: Роман про Володимира Винниченка / Степан Процюк. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с. – (Серія «Автографи часу»).